

АНАЛІЗ КОМПОЗИЦІЙНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ БУДИНКУ АЛЕКСАНДРОВА (ХРИСТОВА) В МІСТІ СЛОВ'ЯНСЬК

¹ Донбаська національна академія будівництва і архітектури;

² Харківський національний університет будівництва і архітектури

Анотація

Досліджено композицію забудови ансамблю будинку Александра (Христова) в м. Слов'янськ. Проаналізовано стилістику та обране архітектурне рішення. Вивчено історію створення, та визначено автора розробки проєкту. Визначено визначні особливості об'єкту культурної спадщини.

Ключові слова: Слов'янськ, архітектура модерну, композиція, планувальне рішення, ансамбль забудови.

Abstract

The composition of the ensemble of the house of Alexandrov (Christ) in Slovyansk was studied. The stylistics and the chosen architectural solution are analyzed. The history of creation is studied, and the author of the project development is determined. The distinctive features of the cultural heritage site have been identified

Keywords: Slovyansk, modern architecture, composition, planning decision, ensemble of buildings.

Вступ

Будинок Александра (Христова) розташовано на головній історичній вулиці міста Слов'янськ – Т. Шевченко (до 1917р. – Кисельова, Ізюмська, Харківська).

З 1890 р. вулиця стала основною транспортною артерією міста, коли в створі вул. Таганрозької було побудовано дерев'яний міст через Горець. Перша назва вулиці – Кисельова, за фамілією першопоселенця (рис. 1 [24, с. 74], рис. 2 [1 с. 250]). Потім збудовано будинки Степанова, Горелишева, Мохова та ін. Початок інтенсивної забудови приходить на 1880-1900 роки (рис. 3 [24, с. 75]). В 1869 році на розі вул. Залізничної та Харківської було відчинено Державний банк [24, с.74-75].

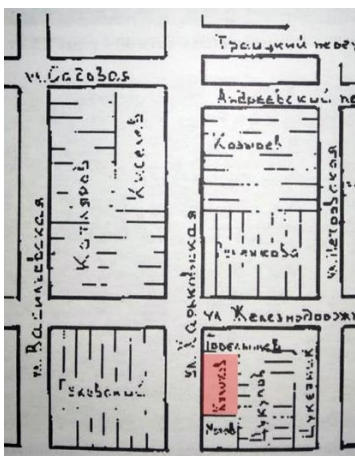

Рис 1. Схема первісного розташування земельних ділянок при початку забудови вулиці Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська) [24, с. 74]

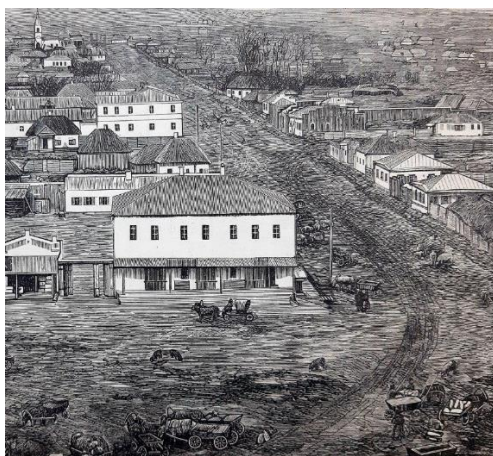

Рис 2. Загальний вигляд Слов'янська, вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська), 1877 р. – другий будинок праворуч – майбутня ділянка буд. Александра (Александрової – Христова) [1, с. 250]

Рис 3. Схема забудови вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська), поч. XX ст. – кольором виділено ділянку будинку

За даними Харківського статистичного листка за 1882 рік: «Землі за містом 3083 десятин 82 квадратних сажні. Під містом 920 десятин, під хліборобством 1044 десятини 753 квадратні сажні. Під вигоном 1118 десятин. В числі землі, яку займає хліборобство, 119 десятин сінокісних. В місті 11 тисяч 653 мешканця обох статей, в тому числі дворян 312 осіб обох статей. Будівель: церков кам'яних три, з них – Троїцький собор на міській площі (1836-1940 рр.), будинків 1496, кам'яних 17» [20, с.64].

В 1830-ті почалась забудова Базарної площі (Соборна, Революції), що є головною площею міста. В 1840 р. відчинено Троїцький собор, забудовано периметр площі (рис 4).

В 1876 Карякіним збудовано «Слов'янський торговий ряд» («Старий ряд») з п'яти корпусів (рис. 4). Також, в 1870-ті забудовується західний бік площі – будинки Михайловського, Цукурова, Полякова, готель Хмельникова «Золотий якір» (потім - «Європа»), готель «Владікавказ».

В 1880-ті роки на розі вул. Шевченко (Харківської) та вул. Університетської (Дворянської) відчинено «Гранд-готель» Серезенко. (рис. 6) Згодом, у 1880-1900-х роках на вул. Шевченко (Харківській) збудовано «синю» гімназію, готель Котлярова «Росія», аптеку Николаєва, лікарню Шнуркова, реальне училище, будинки Залеського, Александрова, Корна, та ін (рис. 4).

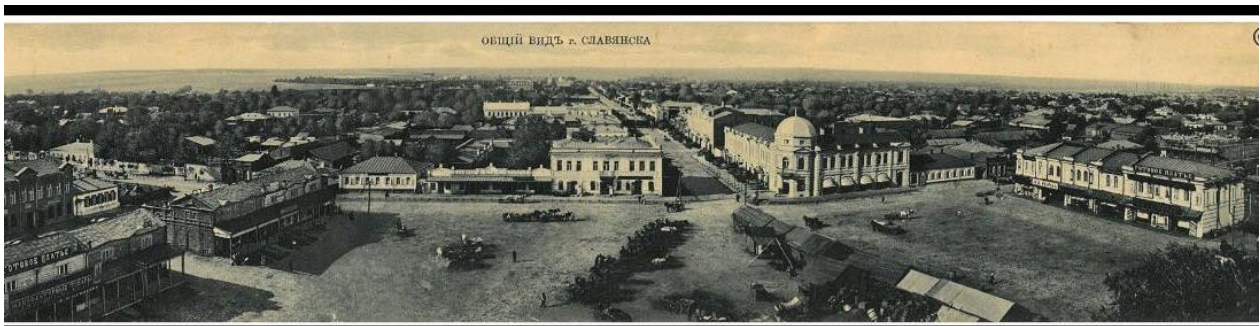

Рис 4. Загальний вигляд північної сторони Соборної площі з дзвіниці Троїцького собору, поч. XX ст. Вид на вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська) – другий від перехрестя - будинок Александрова (Александрової – Христова)

На розі вул. Шевченко (Харківської) та вул. Університетської (Залізничної) в будинку міського голови Зубашева відчинено жіноче народне училище. Навпроти розташовувався аналогічний за архітектурою будинок Вороніної. В 1898 році відчинено готель «Росія». Біля якого, ймовірно, розташовувався будинок родини відомого українського поета М. Петренка. Сусіднім до будинку Александрова був будинок, та типографія Залеського, виконана в популярному на той час стилі модерн (рис. 5).

В 1903-1905 роках на ділянці Рудченкової збудовано міський банк. В 1908 відкрито комерційне училище Рудської (зараз ЗОШ №5).

В 1902-1910 на ділянці Кулікова (Кулакова) збудовано 1-й будинок Александрова (Александрової-Христова) з будинком прикажчика, та господарськими будівлями [4].

Рис 5. Загальний вигляд вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська), лист. 1914 р. (Перший

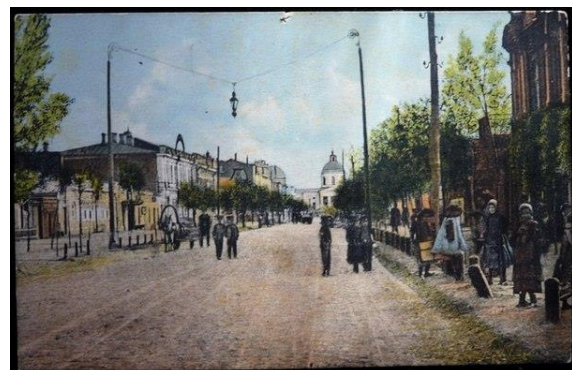

Рисунок 6. Вид з вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська) на Соборну площу. Ліворуч – буд. Петренко, готель «Россия», Міський банк, буд. Вороніної, типографія

ліворуч - буд. Александрова (Александрової – Христова))

Залесьського, буд. Александрова (Александрової – Христова), «Гранд-готель», Троїцький собор

Ансамбль забудови площі було остаточно сформовано на початку ХХ ст. – засипано озеро, збудовано торгові ряди, розбито сквер. Коштами А. В. Шнуркова зроблено благоустрій площі та прилеглих ділянок – площу вимощено бруківкою, тротуари прилеглих вулиць – теракотовою плиткою. Тротуари біля Гранд-готелю було піднято відносно поверхні площі на 60-70 см, вздовж «Московського торгового ряду» - на 20-30 см (рис. 6).

Згодом, навпроти, на вул. Харківській, Александров побудував для своїх батьків другий будинок. У цьому будинку в довоєнні роки розташовувалося НКВД, в окупацію - гестапо. Зараз на його місці п'ятиповерховий житловий будинок [24, с.74-77] (рис. 7, зберігся лише один з флігелів (рис. 8).

Рис 7. Загальний вигляд вул. Т. Шевченка (Кисельова, Ізюмська, Харківська) з вікна «Гранд-готелю». Ліворуч – трактир Пампури, магазин «Корна», «другий» буд. Александрова з господ. будівлею, буд. Зубашева, номери для приїждж Котлярова. Праворуч – фасад буд. Александрова (Александрової – Христова).

Рис 8. Збережена господарська будівля «другого» будинку Александрова (за радянських часів – в'язниця НКВД, зараз частково житловий будинок)

За даними «Списка нерухомого майна центральної частини м. Слов'янська та головних вулиць» 1910 року [2, с.239-240] на Харківській вулиці мали ділянки: Александрова Л. Ф. (3 буд. в 2 поверхи – 56 житлових кімнат, 4 крамниці та служби), Горелишеви Василь та Андрій (3 буд. – 29 кімнат, 2 лавки, майстерня, служби), Александрова Д. Є. (1 буд., 2 фліг. – 15 кім., служби), Котляров А. О. (2 буд. в 2 поверхи, 2 лавки – 30 кім., типографія, служби), Правління Міського банку (1 буд. – 9 кім.), Горелишеви, училище Яновської (2 буд., 1 фліг. – 22 кім.).

На 1914 рік в місті діяло три ярмарка, на які з'їжджалося багато людей. Гостей неможливо було вмістити в чотирьох міських готелях та дев'яти заїжджних дворах [20, с.77]. Це приносило великий прибуток місцевим купцям та підприємцям.

Після революції 1917 року активне будівництво Слов'янська загалом, та вул. Харківської, зокрема, уповільнюється. Місто втрачає іноземний капітал, зупиняються та націоналізуються чисельні виробництва.

Наказом №1 від 6 січня 1920 року в місті організовані нові керівні відділи. Серед інших – на вул. Т. Шевченка (Кисельова, Ізюмська, Харківська): військовий комісаріат (Харківська 6), від. праці та соц. забезпечення (буд. Сереженко), комендант міста (буд. Христова).

В 1920-ті роки закрито Троїцький собор, в 1930-ті розібрано дзвіницю, будівля пристосована під кінотеатр.

На початку ВОВ у веденні житлово-комунального відділу було 1006 будинків. В місті 25 шкіл, вчительській інститут, 4 технікуми, 2 кінотеатри, 10 клубів [20, с.102].

Під час Другої світової війни постраждала значна кількість будівель та споруд центральної частини міста. Так, значних руйнувань зазнали будівля міського банку, «Гранд-готель», «другий» будинок Александрова, трактир Пампури, та інш. Порівняно менше постраждали будинок Александрова (Александрової – Христова), буд. Зубашева, буд. Вороніної, та інш.

Після війни, у 1940-і майже зруйнована будівля банку надбудована двома житловими поверхами (рис.9). Відновлений під час окупації Троїцький собор діяв до 1948 року, згодом у східній частині відчинено міську бібліотеку, в західній – спортивну школу [24, с.44].

З 1955 року в місті почалось інтенсивне будівництво житла, та цивільних об'єктів. Покращено благоустрій, заасфальтовано більшість доріг та тротуарів. Збудовано готель «Україна». На місці «другого» будинку Александра в 1956 році збудовано багатоповерховий житловий будинок (рис. 10, [2, с.458]). На місці маєтків Зубашева, та Котлярова – типові «Сталінки» (рис. 9).

Рис 9. Будинок міського банку з надбудовою 1940-х років. Попереду праворуч – буд. Горелишева (Вороніної), типографія Залеського, буд. Александра (Александрової – Христова).

Рис 10. Забудова вул. Т. Шевченка (Кисельова, Изюмська, Харківська), 1950-ті

До 1957 року завершено відновлення Соборної площі – створено благоустрій, замінено елементи оздоблення, на площу перенесено автостанцію (рис. 11, [2, с.449]).

З початку 1960-х років під керівництвом нового головного архітектора міста Е. Д. Яблочанської почато реконструкцію центральної частини міста, після чого площа, та прилеглі до неї вулиці отримали сучасний вигляд.

В 1960 році зруйновано «Гранд-готель» Сереженко, і на його місці збудовано багатоповерховий будинок.

В 1970-ті роки проведено повну реконструкцію Соборної площі – арх. Е. Д. Яблочанська – «Це була велика замкнута територія, на якій розташовувався «мільйон» халуп, вони не гармоніювали ні з новими будівлями, ні навіть між собою. Деякі споруди були старими, аварійними. Я не раз подумки зносила їх, уявляючи, якою красивою і просторою вийде нова площа». З міського центру були прибрані автостанція, ринок, школа медсестр, історичні магазини [3]. В 1973 (1974) році зруйновано стіни Троїцького собору (рис. 18), після невдалих спроб зруйнувати фундаменти – довелося робити земляний насип біля двох метрів. Також, було повністю змінено благоустрій – сквер на площі повністю зруйновано, та створено транзитну зону з асфальто-бетонного покриття. На місці вівтарної частини зруйнованого Троїцького собору зведено новий пам'ятник Леніну (згодом перенесено).

Рис 11. Вид на північний бік Соборної площі. Праворуч – Троїцький собор. Перший від перехрестя – «Гранд-готель», другий – буд. Александра (Александрової – Христова), 1957 р. [2, с.449]

Рис 12. Соборна площа (площа Революції), 1970-ті – , буд. Александра на перспективі позаду пам'ятника

На початку 1980-х років остаточно зруйновано Слов'янський, Московський, та Зелений торгові ряди (рис. 12).

В період 1990-2000-х років ніяких значних планувальних та композиційно-просторових змін центральної частини міста не відбувалось.

На початку 2000-х між Будинком Александрова, та житловим будинку (вул. Т. Шевченко 2) збудовано стилізовану офісну будівлю (вул. Т. Шевченка 2а)

Результати дослідження

Будинок Александрова (Александрової – Христова), ймовірно, було запроєктовано архітектором М. О. Бабкіним, у 1902-1910 році на головній вулиці Слов'янська – Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська) [4]. Замовником проєкту був слов'янський промисловець Сергій Павлович Александров.

За даними «Журналу генеральної повірки торгівельних та промислових закладів в Слов'янську в 1892 році» в місті працював магазин «Торгівлі бакалійними, посудними товарами, та тютюном», що належав Слов'янському 2 гільдії купцю Павлу Александровичу Александрову. Завідувала цим магазином його дружина – Домна Євграфівна Александрова [2, с.230]. Ймовірно, що Сергій Павлович Александров був їх сином. Про це свідчать й пізніші записи зі «Списку нерухомого майна центральної частини м. Слов'янська та головних вулиць» 1910 року [2, с.239-240] де зазначено, що один з будинків на Харківській вулиці належав Александровій Д. Є. (1 буд., 2 фліг. – 15 кім., служби). Можна припустити що саме цей будинок називають «другим» будинком Александрова (вул. Т. Шевченко 5), який зруйновано підчас Другої світової війни (рис. 7, 8).

Сергій Павлович Александров отримав основний статок після одруження з дочкою багатого харківського купця Конопелкіна (Конополькіна), яка отримала велике придане. Так, у 1912 році він мав мануфактурний магазин, сільзавод (400000 пудів солі в рік), та завод силікатної цегли [2, с.440, 24, с. 80].

В «Списку нерухомого майна центральної частини м. Слов'янська та головних вулиць» 1910 року [2, с.239-240] зазначено маєток Александрової Л. Ф. (3 буд. в 2 поверхи – 56 житлових кімнат, 4 крамниці та служби). Зіставляючи кількість споруд та кімнат в них – можна зробити висновок що саме цей будинок є «першим» будинком Александрова (вул. Т. Шевченко 4). Таким чином, можна припустити, що Александрова Л. Ф. була жінкою Александрова С. П., і, фактично, власницею «будинку Александрова» (про неمالі статки Александрової Любові Федорівни також свідчить наявність у неї магазинів, та лавок, зокрема на Соборній площі).

Головний будинок парадним фасадом примикає до вул. Т. Шевченко (Кисельова, Ізюмська, Харківська). Перший поверх мав суспільну функцію – площу орендували магазини, таверни, редакції і т.п. Другий – виконував житлову функцію для господарів будівлі. Завдяки П-подібній конфігурації в плані – подвір'я має досить уособлену та закриту структуру, відокремлену господарськими будівлями. Найбільшою спорудою є дво-поверховий будинок прикажчика (керуючого) Христова.

За міською легендою жінка Александрова покинула його заради Христова, через що він залишив свій будинок, збудувавши «другий» будинок навпроти (вул. Т. Шевченко 5) (рис. 7). Хоча дана історія і не має документальних підтверджень, однак в післяреволюційних радянських документах будинок Александрова вже умовно називають будинком Христова.

В «Журналі генеральної повірки торгівельних та промислових закладів в Слов'янську в 1892 році» зазначено наявність магазину одягу І. А. Христова [2, с.235].

Наказом №1 від 6 січня 1920 року в будинку Христова організовано комендатуру міста [2, с.319].

В №8 «Известий Славянського революціонного комітета» від 8 лютого 1920 року було опубліковано список робітників місцевих органів влади, де серед інших названий С. П. Павлюков – управління коменданта, діловод, адр. вул. Харківська, будинок Христова [2, с.230].

В протоколах Слов'янського ревкому від 1919 – 1920 років в Протоколі №12 «Засідання членів Слов'янського Революційного Комітету» від 30.01.1920 р. Тов. Солодовников запропонував будинок Христова по Харківській вулиці пристосувати під Радянські установи, так як цим досягається скорочення витрат в освітленні, опаленні, та робота буде йти успішно, через те, що майже всі відділи

будуть в одній будівлі [2, с.237]. Таким чином, у довоєнний час будинок Александра (Александрової – Христова) став використовуватись як міськвиконком.

В 1920 році в будинку Александра, в колишньому магазині компанії «Зінгер» розташовувалась редакція газети «Известия Славянського революційного комітета», що видавалась в січні-лютому 1920 року. Потім – газета «Большевик» (ред. П. Дьомичев) [2, с.127, 130]

З 1970-х – коли на Соборній площі було збудовано новий виконком – другий поверх будинку Александра (Александрової – Христова) поступово спорожнів. Перший поверх продовжував використовуватись як торгові приміщення.

З кін. 1970-х – поч. 1980-х основний об'єм другого поверху будівлі є не експлуатуємим, окрім лівого крила, де розташовано приймальною міськвиконкому для городян. На першому поверсі – комісійний магазин, ювелірна майстерня, та ательє.

В 1986 році РПІ Укржилремпроект (Донецький філіал, Єнакіївський відділ) на замовлення відділу культури міськвиконкому Слов'янську розроблено «Робочий проект комплексного капітального ремонту будівлі по вул. Шевченко, 4 в м. Слов'янську» - головний інж. Філіалу В. А. Линенко, ГП В. Г. Бойчук.

В 1993 році Слов'янським відділом Донецького філіалу «Укржилремпроект» розроблено проект реконструкції будівлі музею по вул. Шевченко, 4 в м. Слов'янську – ГАП В. В. Рябуха. Проекти реконструкції флігелів було розроблено приватним архітектурним бюро – ГАП В. С. Дядюшенко, ГП А. Рожков, м. Київ. Проект ремонтно-реставраційних робіт, основні архітектурні рішення за інтер'єрами було розроблено Українським спеціально – науковим проектним інститутом «Укрпроектреставрація» - ГАП Г. А. Дядюшенко, гол. інж. інст. О. Шевченко, нач. майстерні О. А. Граужис, м. Київ. Однак, реконструкції будівлі не відбулось.

В 2016 році виконано часткову реставрацію будівлі – замінено покрівлю, відреставровано фасад будівлі (ПП «Рестро» - ГАП А. Б. Дашевський, ГП А. І. Воронюк) (рис. 13).

Рисунок 13. Буд. Александра (Александрової – Христова) до реставрації 2016 року (ліворуч), та за проектом реставрації ПП «Рестро» (праворуч)

В 1910 році було видано т. з. «Список Барлаха» - рекламний буклет, виконаний технічною конторою інженера Г. Г. Барлаха¹, що спеціалізувалася на влаштуванні центрального опалення, в якому було розміщено перелік об'єктів, на яких виконувались роботи від 1902 - 1910 років. В буклеті вказано замовників, інженерів, та архітекторів, за проектами котрих зводились чи реконструювались будівлі. Серед інших, одним з проектуємих об'єктів є «Дохідний будинок Александрової Л. Ф. на вул. Харківській в м. Слов'янську», запроєктований архітектором М. О. Бабкіним [4] – автором таких споруд, як: дохідний триповерховий кам'яний будинок Н. П. Тімченко [6], жіноча ремісничка школу в м. Харкові (Чернишевська 24 (22)) [7], приватні будинки Харкова (Москальовка, Заїковки), маєток М. К. Уткіна

¹ Ганс Генріх Барлах – харківський інженер, власник приватної контори, що займався влаштуванням центрального опалення та вентиляції (рис. 23 [11]). Брат всесвітньовідомого німецького митця Ернста Генріха Барлаха. В 1906 році Ернст, та Ніколас Барлах приїждять в гості до Ганса Барлаха (рис. 23 [12]). Спочатку до Києва, потім – в Харків. В своїх щоденниках, та книжках («Російський щоденник», видано в 1912 році під назвою «Eine Steppenfahrt») Ернст Барлах описує свою мандрівку, та відвідини таких міст, як: Київ, Харків, Покотилівка, Костянтинівка, Краматорівка, Бахмут, Білгород.

(вул. Гоголя 9б, м. Харків) [10], проекти будівель для м. Слов'янська: міський суспільний банк, маєток Осокіної, Дохідний будинок Александрової Л. Ф.

Висновки

Будинок Александрова (Александрової – Христова) побудовано у стилі модерн. В об'ємному вирішенні має симетричний другий поверх, і перший поверх, розділений вхідною аркою. Центральним об'ємом будівля прив'язана до забудови фасаду вулиці Т. Шевченка і, є найбільш архітектурно – виражною, через повністю реконструйоване оточення,

Об'єм Будинку Александрова (Александрової – Христова) 2 – 3 поверховий, складається з двох блоків, розділених на першому поверсі аркою, кожен з яких має Г-подібну конфігурацію. Перший поверх має торгівельну функцію (як і первісно). На другому поверсі лівого крила розташовано кружкові секції, праве крило здано в оренду для суспільної функції (проводиться реставрація), центральна частина на 2, 3 поверсі віддана в оренду під організацію хостелу, однак не експлуатується. Об'єм центральної частини більше виділяється на фасаді, і прикрашено фронтоном.

В цілому, головний фасад будівлі дуже пластичний. Площини стін першого та другого поверху декоровані барельєфами та розетками. Перемички віконних та дверних отворів прямі, з виступаючою від стіни кладкою перемичок. Ділянки стін між ризалітами на головному фасаді членовані метричними рядами вікон та по вертикалі поділені лопатками.

На першому поверсі головного фасаду в рівні землі влаштовані входи в магазини, та окремих вхід з головного фасаду на другий поверх.

Бокові фасади будівлі не оштукатурені, виконані з червоної цегли. Правий боковий фасад примикає до новозбудованої офісної будівлі. Лівий – первісно є глухим, однак, в ньому самовільно влаштовано декілька віконних отворів.

На задньому фасаді влаштовано декілька входів в різні частини будівлі.

Праворуч на першому поверсі влаштовано окремих вхід до другого поверху правого крила будівлі. Ліворуч, з дворового, південно-східного фасаду прибудовано тамбур – вхід в магазин, в створі – вхід на другий поверх лівого крила будівлі. На західному фасаді влаштовано господарчі входи до приміщень магазинів.

Задні фасади також виконано з червоної цегли, не оштукатурено. За архітектурно-композиційним рішенням дворові фасади будівлі вирішено більш стримано. Площини стін прикрашено декоративними карнизами, членовано рядами вікон. Перемички віконних та дверних отворів прямі, та лучкові, з виступаючою від стіни кладкою перемичок.

Будівля має скатний дах, покрівля влаштована шиферними листами по дерев'яних кроквах.

Інтер'єр Будинку Александрова (Александрової – Христова) має цікаве декоративне оздоблення у вигляді карнизів, ліпних розеток на стелях, колон. На першому поверсі, в інтер'єрах магазинів, збережено металеві колони з написом «Славянск».

Підлога в приміщеннях сходових клітин, здебільшого, оздоблена автентичною метлаською плиткою «Дзевульський і Лянге». В інших кімнатах використано паркетну дошку, чи замінено на сучасну керамічну плитку, та лінолеум. Сходи, здебільшого, замінені на сучасні, дерев'яні, та наборні по металевим косовурам з бетону.

Рис 14. Фронтон над південно-західному фасадом будівлі. Жовтень 2020 р.

Рис 15. Загальний вигляд північного дворового фасаду будівлі. Жовтень 2020 р.

Будинок Александрова (Александрової – Христова) зберіг автентичність і як об'єкт культурної спадщини, відповідає таким критеріям:

- вплинула на розвиток архітектури та містобудування м. Слов'янська. Будівля є доміантною в забудові історичного центру міста. Архітектурно-художні рішення фасадів будівлі є монументальними, та виразними, що виділяє її серед інших подібних будівель цього періоду. Будівля розташована на головній вулиці історичного центру, композиційно, планувально і просторово формує фронт забудови вулиці;
- об'єкт є значним представником стилю архітектурного модерну, що відобразилося і в композиційно-художніх особливостях архітектури, і в особливостях його планувального рішення. Автором проекту будівлі є відомий Харківський архітектор М. О. Бабкін, вчитель відомого українського митця В. Кричевського;

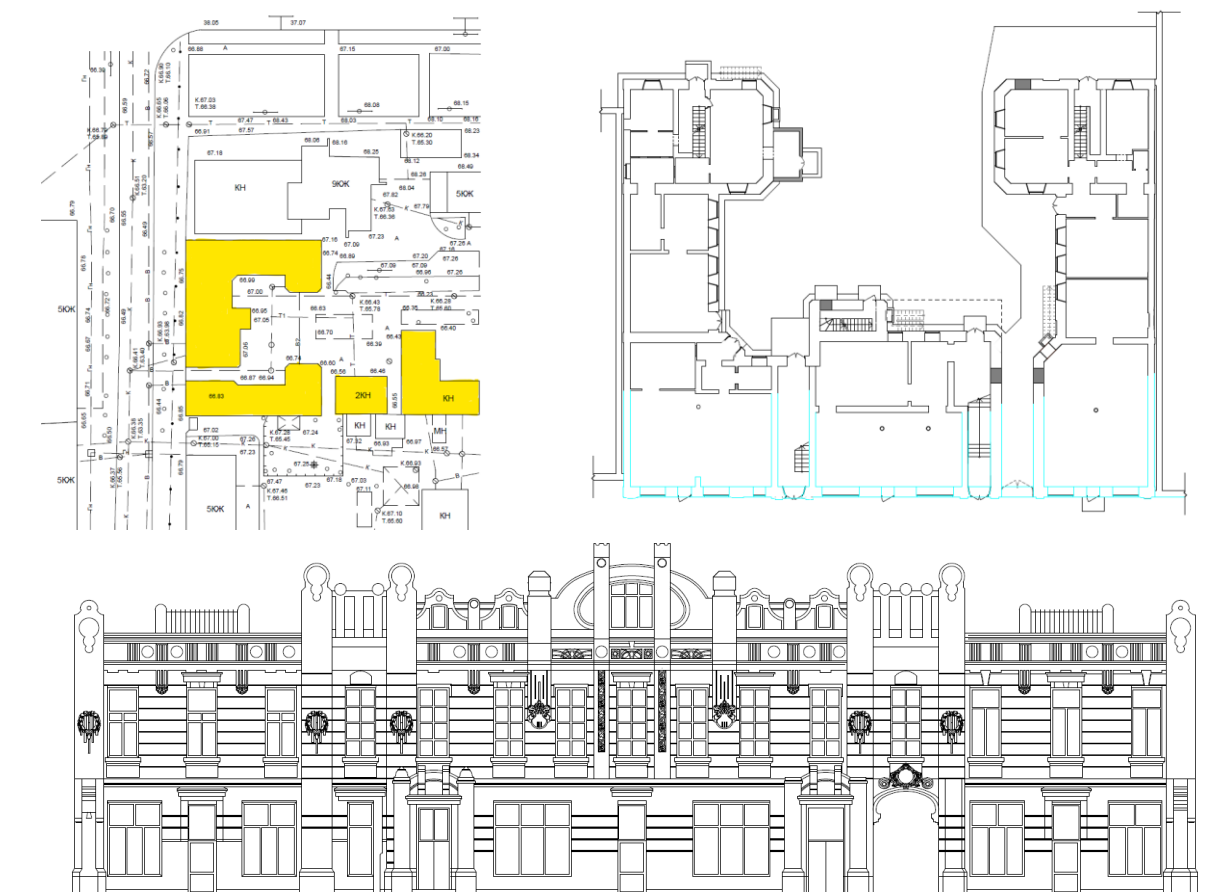

Рис 16. Сучасний генеральний план, фасад і план першого поверху будинку Олександрова (Христова) у Слов'янську (розробники С. О. Борознов, О. В. Губанов, І. В. Гончарова)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нива, № 16. – 1877 год. – С. 250.
2. Гулько І. Л. Солёный - Тор - Славянск: материалы для изучения истории города, Maіster knyh, polihrafichna firma, 2019, 495 стор
3. Эмма Яблочанская: «Каждое отступление от проекта приходилось согласовывать в Киеве и Москве» [Ел. Ресурс] / «ТВ плюс». – Режим доступу: <http://tvplus.dn.ua/pg/news/6/full/id=11141>; (дата звернення 10.12.2020).
4. буклет инж. Бархала 1902-1910 год
5. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник [Ел. Ресурс] / «Архитектурная история». – Режим доступу: https://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_004.html#babkin (дата звернення 15.11.2020).
6. Прогулки по городу с Андреем Парамоновым. Сказ о доме чиновника Тимченко на Петинской улице [Ел. Ресурс] / «KharkivToday». – Режим доступу: <https://2day.kh.ua/progulki-po-gorodu-s-andreem-paramonovym-skaz-o-dome-chinovnika-timchenko-na-petinskoj-ulitse> (дата звернення 15.11.2020).

7. Женская ремесленная школа в Харькове [Ел. Ресурс] / «zabytki.ua». – Режим доступу: <https://zabytki.in.ua/ru/2125/zhenskaya-remeslennaya-shkola-v-kharkove> (дата звернення 5.12.2020).
8. Пам'ятки України [Ел. Ресурс] / «issuu». – Режим доступу: https://issuu.com/culture.ua/docs/pu_6_2014_web_skor (дата звернення 5.12.2020).
9. Василий Григорьевич Кричевский [Ел. Ресурс] / «Харьков: новое о знакомых местах». – Режим доступу: <https://ngeorgij.livejournal.com/37933.html> (дата звернення 6.12.2020).
10. Харьков. История и достопримечательности [Ел. Ресурс] / «livejournal». – Режим доступу: <https://agritura.livejournal.com/271428.html> (дата звернення 7.12.2020).
11. Местная хроника // Южный край. – Год десятый, № 4648. – 22 августа 1910 года. – С. 2.
12. ERNST BARLACH [Ел. Ресурс] / «ernst-barlach-stiftung». – Режим доступу: <https://www.ernst-barlach-stiftung.de/ernst-barlach/sein-leben/1906/> (дата звернення 15.12.2020).
13. Губанов А.В. Композиционно-пространственные принципы формирования ансамблей 30–50-х гг. XX в. в исторических центрах городов Донбасса [Текст]: Дис. на соиск. уч. степ. канд. арх. по специальности 18.00.01 «Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры». – Харьков: ХГТУСА, 2008. – 198 с., ил.
14. Історія української архітектури [Текст] / Ю.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін. За ред. В.І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с., іл.
15. Комплект документации к рабочему проекту Музея [чертежи этажей, фасадов, деталей] / РПІ Укржилремпроект. – Слов'янськ, 1993.
16. Комплект документации к рабочему проекту Музея [чертежи этажей, фасадов, деталей] / Укрпроектреставрація. – Київ, 1993.
17. Весь Харків на 1912: адресно-довідкова книга. – Харків: Видання трудової колективу робітників преси «Книггазжур», 1912.
18. Выдающиеся архитекторы Харькова XVIII - середины XX вв [Ел. ресурс] / «Харьков». – Режим доступу: <http://www.kharkov.ua/culture/4.html> (дата звернення 12.11.2020).
19. Парамонов А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. Книга первая. Харків: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2011. 262 с.; 24 илл. ISBN 966-8246-41-1.
20. Клочков Ю. А.. Славянск. Историко-публицистический очерк. Сталино, Донбасс, 1960.
21. Вид на северную часть Славянска [Ел. ресурс] / «etoretro». – Режим доступу: https://www.etoretro.ru/pic67564.htm?sort_field=image_date&sort=DESC&position=31 (дата звернення 10.11.2019).
22. Тимофієнко В. Г. Зодчі України кінця XVIII - початку XX століть: Біографічний довідник. К.: НДІТІАМ, 1999. 477 с. – ISBN 966-7452-1.6-6.
23. Харьковский календарь на 1906 г. Харьковский губернский статистический комитет. 1906.
24. Пушкарев Г.Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. – Донецк: ООО «Издательско-полиграфическое предприятие «Промінь», 2011. – 208 с., ил. ч/б по тексту. – ISBN 978-966-2008-55-5.
25. Щелков К.П. Историческая хронология Харьковской губернии. Харків: Университетская Типография, 1882. 366 с.
26. Вергелес А.В. Особенности градостроительного развития Донбасса в период с 1917 по 1941 гг.: Дис... канд. архитектуры по специальности 18.00.01 «Теория и история архитектуры» / Московский архитектурный институт. – М., 1991. – 186 с., ил.

Гончарова Інна Володимирівна — асистентка кафедри містобудування, Донбаська національна академія будівництва і архітектури, Краматорськ, Україна; аспірантка кафедри дизайну архітектурного середовища Харківського національного університету будівництва і архітектури, Харків, Україна e-mail: innahoncharova37@gmail.com

Губанов Олексій Володимирович — кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри містобудування Донбаської національної академії будівництва і архітектури, Краматорськ, Україна

Honcharova Inna V. — Lecturer at the Department of Town Planning Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine; Postgraduate at the Department of Architectural Environment Design Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, Ukraine, e-mail: innahoncharova37@gmail.com

Hubanov Olekciy V. — Associate Professor, Head of the Department of Town Planning Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, Kramatorsk, Ukraine